

Antoon van Aken

Wereldoorlog 3

VREDE EN CHAOS

Copyright ©Antoon van Aken 2022 Alle rechten voorbehouden

ISBN 9789464484298

Afbeelding omslag: Rode cavalerie

INHOUDSOPGAVE

Proloog	p. 5
Deel 1	p. 9
Deel 2	p. 151
Kaarten	p. 269
Noten	p. 281
Geraadpleegde literatuur	p. 285
Bibliografie	p. 289

PROLOOG

Op maandag 14 juli 1919 werd in Parijs de overwinningsparade gehouden, het hoogtepunt van Frankrijks triomf. Het was een stralende zomerdag. Bij het eerste gloren van de dageraad werden de toeschouwers die een plaatsje op de hoge balkons langs de Champs Elysées hadden bemachtigd, getrakteerd op een imponerend schouwspel. Zo ver het oog reikte, wapperden langs de groene Avenue de la Grande Armée vlaggen en wimpels van de geallieerde naties in een eindeloze rij van witte vlaggenmasten.

Rond acht uur 's morgens verscheen de president van de republiek, Raymond Poincaré, in een open wagen, luid toegejuicht door de menigte. Tromgeroffel weerklonk en vuurpijlen stegen op en ontploften boven de Arc de Triomphe in een baaierd van kleuren. Vanuit de forten rond Parijs begon de zware stem van de kanonnen te spreken. Toen verscheen de voorhoede van de parade.

Het waren drie jongemannen, of wat van hen over was, afschuwelijk verminkt in de strijd. In uniform werden ze in primitieve karretjes voortgeduwd door hun verpleegsters. Meteen daarachter kwam een groot contingent van nog meer oorlogsinvaliden. Officieren en soldaten van alle rangen marcheerden of strompelden in rijen van twaalf door elkaar, zonder een schijn van militaire orde. Blinden werden door hun kameraden met één been of arm geleid, mannen van wie het verwoeste gezicht verborgen was onder een laag verband, mannen zonder handen, mannen met de groengekleurde huid veroorzaakt door chloorgranaten en mannen met de verwilderde blik van getraumatiseerden. Sommigen droegen een kalotje of hoofddekseel om de afschuwelijke wonden te verbergen. Onder hen oorlogsheld en lid van de Nationale Vergadering, André Maginot. Toen de deerniswekkende karavaan langs de tribune trok waarop honderdvijftig meisjes uit de Elzas in nationale klederdracht hadden plaatsgenomen, daalde een regen van bloemen op hen neer.

Pas na dit eerbetoon aan de voor hun leven mismaakte slachtoffers van het oorlogsgeweld, kwam de glorie zelf. Begeleid door donderend tromgeroffel en helder trompetgeschal reed een eskadron van de Republikeinse Garde door de Arc de Triomphe. Veertig meter daarachter reden maarschalk Joseph Joffre, de man die Frankrijk in 1914 aan de Marne voor de ondergang had behoed, en maarschalk Ferdinand Foch, die het land in 1918 naar de overwinning voerde. In alfabetische volgorde volgden de geallieerden. Eerst de Amerikanen, daarna de Britten, Italianen, Japanners, Polen, Portugezen,

Roemenen, Serviërs, Siamezen en Tsjechoslowaken. Alleen Rusland, geïsoleerd van zijn voormalige bondgenoten door revolutie en burgeroorlog, ontbrak.

Het imponerendste deel van de stoet was tevens het einde van de parade. Een eenzame figuur die statig door de Arc de Triomphe reed, in een blauw uniform, het strenge gelaat nog bleker dan gewoonlijk: maarschalk Philippe Pétain, de opperbevelhebber van het Franse leger. Hij werd gevolgd door de *poilus*, de Franse soldaten, die hij tien maanden door de hel van Verdun had geleid en een jaar daarna bekwaam tegen munitie had beschermd. Daarachter de snelle chasseurs, de huzaren, de kurassiers, fraai uitgedoste leden van het Vreemdelingenlegioen, woest ogende Marokkaanse *goums*, Algerijnse en Indochinese tirailleurs, artilleristen, vliegeniers en mariniers. De parade werd afgesloten door negen tanks die donderend onder de Arc de Triomphe door reden.

De overwinningsparade versterkte de illusie dat Frankrijk de oorlog grotendeels op eigen kracht had gewonnen. Niets was echter minder waar. Zonder de hulp van Engelsen en Amerikanen hadden de Fransen het nooit gered. De twee belangrijkste bondgenoten van Frankrijk betaalden echter een enorme prijs voor de overwinning. Zo hoog waren de verliezen en zo geldverslindend was de inspanning geweest dat beide landen alles liever zouden doen dan Frankrijk nog een keer van de ondergang redden. Als dat al tot de Fransen doordrong, dan stoorde hen dat niet, want ze waren er vast van overtuigd dat ze het een volgende keer wel alleen zouden redden. Daarmee overschatten ze hun eigen kracht echter op tragische wijze. De oorlog had het Franse volk moreel, numeriek en economisch zo ernstig verzwakt, dat het nauwelijks nog tot een krachtmeting van enige omvang in staat was. De overwinning had Frankrijk feitelijk van al haar reserves en weerstand beroofd.

Het land was in alle opzichten uitgeput. Economisch en financieel had de oorlog een zware aanslag gedaan op de veerkracht van het Franse volk. Bouwland en infrastructuur waren op grote schaal verwoest. Het ministerie van Financiën schatte de door de Duitsers aangerichte schade op honderdvierendertig miljard gouden franken, een bedrag dat elk begrip te boven ging. Daarbij kwamen nog de miljoenen die aan pensioenen moesten worden uitbetaald aan de vele oud-strijders en invaliden en die het land voor vele jaren als een molensteen om de nek zouden hangen. Ook had het land een schuld van honderdzesenvijftig miljard gouden franken, waarvan een belang-

rijk deel aan Groot-Brittannië en de Verenigde Staten. De begroting over 1919 was zeven maanden uitgesteld en in die periode waren nog meer leningen afgesloten. Uiteindelijk beliep het tekort voor 1919 alleen al op tot zeventwintig miljard gouden franken.

De Fransen gingen er ten onrechte vanuit dat de bondgenoten wel inschikkelijk zouden zijn ten aanzien van rente en aflossing, maar dat bleek tot hun teleurstelling en verbazing niet het geval. Groot-Brittannië had op het slagveld van Vlaanderen ruim een miljoen jonge mannen verloren en zag zich als gevolg daarvan in eigen land voor enorme problemen geplaatst. Afzien van de vorderingen op Frankrijk hoorde daar niet bij.

Ook de Amerikanen waren daartoe niet bereid. En dat betekende dat zowel de Britten als de Fransen nog jaren gebukt zouden gaan onder enorme rente- en aflossingsverplichtingen. (1)

DEEL 1

1 juli 1919 - 13 augustus 1920

1.

Toen Matthias Erzberger eind juni 1919 de Duitse minister van financiën en vicekanselier werd, kon hij na één blik op de belangrijkste cijfers slechts constateren dat Duitsland op de rand van een faillissement balanceerde. De staatsschuld was tussen 1913 en 1919 toegenomen van vijf miljard mark tot een duizelingwekkend bedrag van ruim honderdvijftig miljard mark. Een nog deprimerender beeld bood het financieringstekort op de lopende begroting. Voor 1919 werd ruim zeven miljard mark aan inkomsten verwacht, waar tegenover meer dan zeventien miljard mark aan uitgaven stonden. De belangrijkste lasten waren de rente op de staatsschuld van tien miljard mark en de oorlogspensioenen en uitkeringen aan werklozen waarvoor ruim vier miljard mark moest worden neergeteld. Ten slotte hingen de nog niet vastgestelde herstelbetalingen aan de geallieerden als een zwaard van Damocles boven de Duitse rijksbegroting.

De belangrijkste reden voor de volledig uit de hand gelopen staatsschuld was veroorzaakt Erzbergers voorgangers. Zij waren er tijdens de oorlog vanuit gegaan dat ze na een Duitse overwinning de *Entente* voor dit enorme bedrag konden laten opdraaien. Toen in september 1918 duidelijk werd dat Duitsland de oorlog aan het verliezen was, lag de schuldenberg als een renteverslindend monster onder de staatsbegroting. Erzbergers voornaamste zorg was dan ook hoe hij de staatsschuld zo snel mogelijk weer tot aanvaardbare proporties kon terugbrengen. De meerderheid van de financiële experts beschouwden dit probleem echter als onoplosbaar en daarom adviseerden ze Erzberger de staat bankroet te verklaren, zodat met een schone lei kon worden begonnen. Maar de nieuwe minister van financiën wilde daar niets van weten, deels om de Duitse kredietwaardigheid niet te verspelen, maar vooral om de miljoenen kleine spaarders, die hun zuurverdiende spaargeld in oorlogsobligaties hadden belegd, niet in de kou te laten staan.

“Een dergelijke maatregel,” zei hij in een van zijn eerste redevoeringen als minister van financiën tot de *Nationalversammlung*, “zou vooral degenen treffen die het vaderland in zijn zwaarste uren gesteund hebben en de speculanten die hun geld niet in oorlogsobligaties belegd hebben dubbel bevoornden. Op de eerste plaats omdat hun bezittingen sterk in waarde zouden vermeerderen en op de tweede plaats omdat ze geen nadeel ondervinden van het schrappen van de staatsschuld.”

In dezelfde rede gaf Erzberger aan dat hij het geld om de belangrijkste problemen te kunnen oplossen, bij de rijken en welgestelden vandaan wilde

halen. “Als we de balans opmaken,” zei hij, “dan zien we aan de ene kant de armoede en ellende van de lagere klassen, die het zwaarst geleden hebben onder de gevolgen van de oorlog, en aan de andere kant de enorme winsten, rijkdom, luxe, welvaart en buitensporige bezitsvorming van de heersende klasse.”

Door het zwaarder belasten van de welgestelden wilde Erzberger niet alleen de staatsfinanciën weer op orde brengen, maar ook het bolsjewisme, dat hij als een Aziatische ziekte zag, definitief de wind uit de zeilen nemen. Erzberger vreesde, waarschijnlijk niet ten onrechte, dat wanneer de last van het enorme financieringstekort op de lagere klassen zou worden afgewenteld, dit de sociaalrevolutionairen en communisten in de kaart zou spelen. (2)

Om de rijken de zwaarste lasten te laten dragen was echter een grondige hervorming van het totaal verouderde belastingsysteem nodig. Tot het keizerrijk ten onder ging had iedere deelstaat zijn eigen belastingen geheven en vervolgens een deel daarvan afgedragen aan de centrale regering. Erzberger wilde precies het tegenovergestelde en wel dat de belangrijkste belastingen door de rijksregering zouden worden geheven en dat de deelstaten daar vervolgens een deel van zouden krijgen. Het was de minister van financiën echter al snel duidelijk dat een dergelijke ingrijpende hervorming van het belastingsysteem heel veel tijd zou vergen, tijd die hij niet had. Daarom besloot hij direct vijf nieuwe belastingwetten in te voeren, zodat de rijksoverheid op korte termijn de beschikking zou krijgen over voldoende middelen om de problemen rigoureuus aan te pakken.

In juli 1919 joeg de energieke Erzberger, gesteund door zijn bekwame staatssecretaris Stefan Moesle, de ene na de andere wet door het parlement. Onvermoeibaar ging de minister in debat met politieke tegenstanders die Erzbergers daadkracht op alle mogelijke manieren trachtten te ontregelen. De journalist Hans Goslar, die het politieke getouwtrek op de voet volgde, gaf de volgende beschrijving van zo'n bijeenkomst:

‘In de grote zaal van het ministerie van financiën zijn alle stoelen bezet, terwijl het debat heen en weer flitst. De kleine bebrilde staatssecretaris Moesle heeft het moeilijk in het trommelvuur van aanvallen en kritische vragen. (...) Dan verschijnt Erzberger. Moesle gaat zichtbaar opgelucht zitten en Erzberger stort zich vrolijk en onbevangen in het strijdgewoel. Direct verandert de atmosfeer. Met een buitengewone souplesse mengt Erzberger, die al vanaf acht uur 's morgens op de been is en ook al in diverse andere ministeries het woord heeft gevoerd, zich in de discussie. Volgens het recept dat

de aanval de beste verdediging is, pakt hij direct zijn belangrijkste tegenstander, dr. Becker-Hessen van de *Deutsche Volkspartei* aan en drijft hem met het ene argument na het andere stap voor stap in de hoek.’

Waarover gingen de discussies?

Heel globaal kon worden gesteld dat Erzberger zich zowel tegen aanvallen uit de conservatieve als linksradicale hoek moest verdedigen. De conservatieve partijen spanden zich in om de zware last die Erzberger op de schouders van de landjonkers, industriëlen en oorlogsspeculanten wilde leggen, zoveel mogelijk te verlichten, terwijl er uit linksradicale kring op werd aangedrongen de kapitaalkrachten in Duitsland nog veel harder aan te pakken. Een goed voorbeeld van de hoogoplopende discussies werd gevormd door de speciale belasting op oorlogswinsten, die Erzberger wilde invoeren. Tot een bedrag van ruim honderdzeventigduizend mark per persoon wilde Erzberger een progressief tarief hanteren, zodat een deel van deze winsten voor de speculanten en ondernemers behouden bleef, maar boven dat bedrag wilde hij dat de winst volledig zou worden afgedragen. De conservatieve partijen vonden dat veel te ver gaan en pleitten ervoor dat ook oorlogswinsten boven de door Erzberger gestelde limiet voor een deel behouden mochten worden. De *Unabhängigen* wilden echter dat er geen enkele limitering zou plaatsvinden en dat alle oorlogswinsten voor de volle honderd procent naar de rijks-schatkist zouden gaan.

Behendig tussen deze uitersten door laverend, slaagde Erzberger erin om steeds een meerderheid van de *Nationalversammlung* achter zijn voorstellen te krijgen, waardoor de ene na de andere wet aangenomen werd. Toen het ernaar uitzag dat niet alle wetgeving voor het zomerreces doorgevoerd zou zijn, dwong Erzberger zijn ambtenaren om ondanks de zomerhitte waaronder Weimar tegen die tijd gebukt ging, op hun post te blijven. Die daadkracht was niet te vergeefs, want tegen het eind van de zomer van 1919 had Erzberger de lopende rijksbegroting een compleet ander aanzien gegeven. Tegenover de ruim zeventien miljard mark aan uitgaven stonden ruim vijfentwintig miljard aan inkomsten, waarvan Erzberger tien procent wilde reserveren voor de herstelbetalingen aan de geallieerden. De resterende vijf miljard mark was bestemd voor de deelstaten en gemeenten.

Erzbergers fiscale regime stuitte vooral in de bovenste lagen van de bevolking op veel verzet. Bijna in paniek probeerden de rijken en welgestelden zoveel mogelijk kapitaal naar het buitenland over te brengen, buiten het bereik van Erzbergers belastingambtenaren. Maar de gewiekste minister van

financiën had dit voorzien en daarom een aantal draconische maatregelen ingevoerd om mogelijke kapitaalvlucht tegen te gaan. Niet alleen werd de controle aan de grenzen drastisch opgevoerd, maar ook werden zware straffen ingesteld tegen hen die de wetten trachtten te overtreden. Geliefd maakte Erzberger zich daarmee niet bij de landjonkers, de industriëlen en de oorlogsspeculanten. In de rechtse media verschenen spotprenten waarop de minister werd afgebeeld terwijl hij in de woning van een welgestelde Duitser op zoek was naar spullen waarop hij ook nog belasting zou kunnen heffen, zodat hij die in de vorm van herstelbetalingen aan de geallieerden kon doorsluizen. De suggestie die dit soort afbeeldingen bij de gemiddelde, niet al te kritische Duitser wekte, was dat Erzberger feitelijk een zetbaas was van de geallieerden, die, nadat hij Duitsland via een oneervolle vrede aan de vijand had overgeleverd, tot de laatste *pfennig* begon leeg te zuigen. In de kantlijn werd er meteen nog eens de aandacht op gevestigd dat Duitsland met het ondertekenen van het verdrag van Versailles in feite een blanco cheque had afgegeven, waar de geallieerden naar believen elk bedrag op konden invullen.

Dit soort insinuaties was zo krachtig, dat Erzberger ze niet kon negeren. De minister verweerde zich met een beroep op de christelijke solidariteit. Het meest treffend verwoordde hij dat in een rede voor de volksvertegenwoordiging, waarin hij zei: “Ik sta op het standpunt dat het eigendomsrecht een grondrecht is, dat ook sociaal en ethisch verantwoord is. De rechtvaardiging van het recht op eigendom ligt echter niet in het feit dat het een onbelemmerd verwerven van bezit mogelijk moet maken, maar veel meer in het feit dat zonder eigendomsrecht de menselijke vooruitgang niet mogelijk is. Het eigendomsrecht overschrijdt echter een grens zodra het tot een buitensporige bezitsvorming leidt bij een kleine groep, waardoor grote groepen van de bevolking niet meer kunnen profiteren van een algemene ontwikkeling van de welvaart. (...) De grenzen van het eigendomsrecht worden nog verder overschreden wanneer de heersende klasse haar macht misbruikt om de zwaarste lasten op de schouders van de minst draagkrachtigen te leggen. Kortom het privébezit vindt zijn rechtvaardiging, maar tegelijk zijn begrenzing in het maatschappelijke belang. In de toekomst moet het oude christelijke standpunt dat de mens het uitgangspunt is van elke economische bedrijvigheid, weer onze leidraad zijn.”

Hoe goed gekozen deze woorden ook waren, tegen het beeld dat Duitsland slachtoffer was geworden van een groot socialistisch complot, dat zich tegen

die tijd onverbiddeijk in de geest van veel Duitsers begon vast te zetten, bleken ze slechts moeizaam opgewassen. (3)

2.

De ondertekening van het verdrag van Versailles veroorzaakte in Duitsland niet alleen een diep en algemeen gevoel van verbittering, maar in zekere zin ook een bepaalde opluchting. De eerste weken na de beëindiging van de vredesconferentie van Parijs kon de *Nationalversammlung* eindelijk weer eens ongestoord verder met het opstellen van de nieuwe grondwet en andere regeringszaken die dringend om de aandacht vroegen, zoals de fiscale hervormingen. Na alle hectiek in de dagen en uren voor de ondertekening daalde een bijna weldadige rust over Weimar neer.

Omdat communisten en andere sociaalrevolutionaire groeperingen onder het geweld van de *Freikorpsen* vrijwel van het politieke toneel verdwenen waren, kwam de voornaamste kritiek op de nieuw aangetreden regering Bauer vooral uit conservatieve hoek. De ultrarechtse overtuiging dat de regeringspartijen door een verwerpelijk defaitisme tijdens de oorlog Duitsland in de huidige ellende hadden gestort, werd door hen bij elke gelegenheid breed uitgemeten. De *Mehrheitssozialisten* werden er zelfs van beschuldigd dat ze opzettelijk de ondergang van het keizerrijk hadden bewerkstelligd om de macht in Duitsland te kunnen overnemen. Met dit soort verdachtmakingen trokken de conservatieven niet alleen de integriteit van het kabinet en de *Reichspräsident* in twijfel, maar ook van een meerderheid van de afgevaardigden in de *Nationalversammlung*.

Half juli 1919 begonnen in brede lagen van de Duitse bevolking steeds hardnekkiger geruchten te circuleren dat de sociaaldemocraten onder leiding van Friedrich Ebert in november 1918 opzettelijk een volksopstand hadden ontketend om het leger dat aan het westelijk front vocht als het ware in de rug aan te vallen. Deze verhalen, die onder de verzamelnaam van dolkstootlegende niet alleen aan de *Stammtisch*, maar ook in allerlei ultrarechtse publicaties opdoken, begonnen de publieke opinie op een gevaarlijke manier te vergifigen. In bepaalde opzichten waren deze overtuigingen gebaseerd op een echte legende, omdat volgens nooit bevestigde berichten een Britse generaal tijdens een diner met Ludendorff in het voorjaar van 1919 voor het eerst het fenomeen van een dolkstoot zou hebben gesuggereerd. Toen Ludendorff vertelde hoe de laatste maand van de oorlog aan Duitse zijde was verlopen, zou de Britse generaal hebben gevraagd of Ludendorff soms be-

doelde dat de Duitse nederlaag te wijten was aan een stoot in de rug, wat de voormalige kwartiermeester-generaal vervolgens met groot enthousiasme zou hebben bevestigd. “Ja,” had hij geroepen alsof hijzelf nooit eerder op het juiste woord gekomen was, “dat is het! We werden in de rug gestoken!”

Dit verzonnen verhaal begon na de vernedering van het Verdrag van Versailles zo algemeen geaccepteerd te raken, dat de regering Bauer gedwongen werd daarop te reageren. Erzberger mocht als plaatsvervangend kabinetsleider de aanval op ultrarechts openen. Dat deed hij tijdens een zitting van de *Nationalversammlung* op vrijdag 25 juli 1919. In een indrukwekkende rede veegde Erzberger de vloer aan met de keizerlijke regering, de conservatieve partijen en de rol van de *Oberste Heeresleitung* tijdens de oorlog.

De kern van Erzbergers betoog was dat de Duitse politieke en militaire leiding in de zomer van 1917 een veel eervoller vrede met de *Entente* had kunnen sluiten, als ze niet zo hardnekkig was blijven vasthouden aan de annexatie van België. Het vredesinitiatief van paus Benedictus XV, waarbij Duitsland in ruil voor vrede alle in het westen veroverde gebieden moest ontruimen, liep toen stuk op de halsstarrige houding van de rijksregering. Erzberger onthulde dat hij over documenten beschikte waaruit bleek dat Duitse groot-industriëlen van plan waren om, gesteund door de keizerlijke regering, de Belgische industrie in te lijven en dat daarom het vredesvoorstel van de paus werd verworpen. Erzberger liet er geen misverstand over bestaan dat de afwijzing van het vredesvoorstel mede werd ingegeven door de veel te optimistische kijk van de *Oberste Heeresleitung* op de militaire situatie. Volkomen tegen de realiteit in hielden Ludendorff en von Hindenburg tijdens de zomer van 1917 volgens Erzberger vast aan de overtuiging dat Duitsland de oorlog kon winnen.

De vicekanselier schilderde ook de paniekerige manier waarop Ludendorff op 4 oktober 1918 om een wapenstilstand had verzocht, waardoor de rijksregering onder prins Maximilian von Baden genoodzaakt was om tegenover de geallieerden direct al haar kaarten op tafel te leggen. Had Ludendorff toen niet zijn zelfbeheersing verloren, dan had de rijksregering volgens Erzberger veel omzichtiger op vrede kunnen aansturen en daarbij waarschijnlijk aanmerkelijk gunstiger voorwaarden kunnen bedingen.

Erzberger trok tijdens zijn toespraak alle verbale registers open. De uitwerking van zijn woorden was zo verpletterend dat moeders die hun zonen aan het front hadden verloren vanaf de publieke tribune de conservatieve afgevaardigden woedend toeriepen: “Geef ons onze vermoorde jongens terug!”

Een ruime meerderheid van de *Nationalversammlung* besloot zelfs de rede op staatskosten te laten afdrukken, zodat men er overal in Duitsland kennis van kon nemen.

Hoe indrukwekkend Erzbergers woorden ook waren, in het daaropvolgende debat probeerden de conservatieve partijen de minister op alle mogelijke manieren in diskrediet te brengen door te wijzen op een aantal al dan niet vermeende onnauwkeurigheden die Erzberger zich gepermitteerd zou hebben om zijn argumenten kracht bij te zetten. Hun venijnigste aanval richtte zich op de bewering dat Erzberger al in december 1917 op de hoogte zou zijn geweest van de feitelijke reden voor het verwerpen van het pauselijke vredesvoorstel en hij daar toen niet tegen geprotesteerd had. Daarmee suggereerden de conservatieven dat Erzberger in 1917 ook voorstander was geweest van de brutale annexatiepolitiek van de keizerlijke regering en dat hij daarom wel de laatste was om daar anderen twee jaar later mee om de oren te slaan.

Om Erzberger van verdere aanvallen op de keizerlijke regering en de *Oberste Heeresleitung* af te houden, liet men de vicekanselier op 28 juli 1919 weten dat de conservatieve partijen over een op 17 december 1917 gedateerde brief beschikten, waaruit bleek dat Erzberger de annexatie van België steunde. De conservatieven dreigden deze brief openbaar te maken als Erzberger zijn aanvallen niet staakte.

De getergde minister sloeg onmiddellijk terug. Een dag later, op dinsdag 29 juli 1919, verklaarde hij voor de *Nationalversammlung* dat de regering Bauer niet zou aarzelen om alle stukken waaruit de schuld van de conservatieven aan de economische uitbuiting van België, waarbij onder andere zeventienhonderdduizend Belgische mannen jarenlang tot dwangarbeid werden veroordeeld, openbaar te maken. Erzberger liet doorschemeren dat de publicatie van deze stukken er wellicht toe zou kunnen leiden dat aan de lijst van aan de geallieerden uit te leveren oorlogsmisdadigers nog een flink aantal namen zou kunnen worden toegevoegd.

Dit verkapte dreigement zorgde voor zoveel paniek in de gelederen van de conservatieve partijen, dat de kritiek onmiddellijk verstomde. Een aantal van Erzbergers partijgenoten drongen erop aan om het daar niet bij te laten en de genoemde stukken daadwerkelijk openbaar te maken, zodat definitief met de verdachtmakingen uit conservatieve hoek kon worden afgerekend. Maar Erzberger, die op dat moment geheel in beslag genomen werd door het opstellen van de grondwet en belangrijke fiscale hervormingen, sloeg dit advies

in de wind. Misschien dacht hij dat een dreigement een verlammerende uitwerking op zijn tegenstanders zou hebben dan een gerichte actie. In ieder geval nam hij mogelijke tegenaanvallen uit de conservatieve hoek niet meer serieus. “Rechts,” zei hij, “is een in ontbinding verkerende groepering. Haar politieke rol is uitgespeeld.”

Intimi wezen Erzberger erop dat hij met het uitdagen van zijn tegenstanders zonder ze te vernietigen, een gevaarlijke fout maakte. Maar de vicekanselier haalde de schouders op en ging over tot de orde van de dag. (4)

3. (kaart 2)

De schok van de nederlaag, revolutie en economische ontwrichting brachten geen radicale herwaardering van de doelstellingen van de Duitse politiek teweeg. De ambtenaren van het ministerie van Buitenlandse Zaken in de Wilhelmstrasse in Berlijn en de militaire top op het ministerie van Defensie in de nabijgelegen Bendlerstrasse leefden nog steeds in de machtsbewuste wereld van 1914 en geloofden nog rotsvast in het natuurlijk recht van Duitsland om Europa te domineren. Als hun belangrijkste opgave zagen zij het vonnis dat hen na vier jaar oorlog was opgelegd, weer ongedaan te maken. (5)

De diplomaten en ambtenaren op Buitenlandse Zaken bestudeerden het verdrag van Versailles tot in detail om er voor Duitsland alles uit te halen wat erin zat. Herstelbetalingen werden zoveel mogelijk vertraagd en in de kleine lettertjes van het verdrag gingen de ambtenaren van buitenlandse zaken op zoek naar mogelijkheden om de beperkende clausules te omzeilen. Ago von Maltzan, in die tijd staatssecretaris, placht te zeggen: “Het Verdrag van Versailles is onze bijbel. Daarom moeten we hem van buiten kennen.” (6)

De wet waarin de definitieve staatsvorm van Duitsland werd bepaald, werd op donderdag 31 juli 1919 met een ruime meerderheid door de *Nationalversammlung* aangenomen. In *Reich und Länder*, zoals de betreffende wet werd genoemd, kwam de meeste macht in handen van de rijksregering, hetgeen betekende dat de unitaristen het gewonnen hadden van de partijen die voor een veel lossere federatie waren. In het belangrijkste artikel stond dat de belangen van de *Länder* weliswaar in handen kwamen van een *Reichsrat*, maar dat beslissingen van deze raad te allen tijde door de *Reichstag* konden worden teruggedraaid. Ook maakte de wet een eind aan het onoverzichtelijke belastingsysteem, waarbij elke deelstaat zijn eigen fiscale

wetgeving en inkomsten had. Voortaan mocht alleen de rijksregering belasting heffen en bepaalde de rijksregering hoeveel daarvan bij de *Länder* terecht kwam. Feitelijk werden de *Länder* dus een soort kostgangers van de rijksregering. (7)

Na eindeloze debatten keurde de *Nationalversammlung* op maandag 11 augustus 1919 in Weimar een grondwet goed, die het meest democratische en liberale document genoemd kon worden dat de twintigste eeuw tot dat moment had gezien. Het was vrijwel perfect en zat vol ingenieuze ideeën die het functioneren van een zo correct mogelijke democratie op bewonderenswaardige wijze leek te waarborgen. Het idee van een uit ministeries opgebouwde regering was afkomstig uit Frankrijk en Groot-Brittannië, dat van een sterke, populaire president uit de Verenigde Staten en het idee voor een referendum kwam uit Zwitserland. Een tot in details uitgewerkt en gecompliceerd systeem van evenredige vertegenwoordiging en stemming per lijst werd ingesteld om ook kleine minderheden in staat te stellen een vertegenwoordiging naar de *Reichstag* te zenden.

De bewoordingen waarin de grondwet van Weimar was opgesteld klonken elke democraat als muziek in de oren. Het volk werd soeverein met een paragraaf waarin werd verklaard dat alle politieke macht uit de bevolking zelf diende voort te komen. Iedereen vanaf twintig jaar, zowel mannen als vrouwen, kreeg stemrecht. Alle Duitsers werden voor de wet gelijkgesteld en de persoonlijke vrijheid werd als het hoogste goed in de grondwet verankerd. Het recht van vrije meningsuiting en het recht om verenigingen te vormen gold voor iedere Duitser en alle inwoners van het rijk genoten volledige geloofsvrijheid. Geen mens ter wereld zou vrijer zijn dan een Duitser, zo leek het, en geen regering meer democratisch en liberaal.

Natuurlijk waren er ook enkele tekortkomingen, al vielen die tussen de democratische zegeningen in de tekst nauwelijks op. Het systeem van evenredige vertegenwoordiging en het stemmen per lijst kon leiden tot het optreden van een groot aantal splinterpartijtjes, die het besluitvormingsproces ernstig konden frustreren en daarmee een stabiele meerderheid ondermijnen.

Een ander punt van kritiek was dat bepaalde ideeën van een van de opstellers, professor Hugo Preuss, niet werden opgevolgd. Preuss was van mening dat Duitsland een gecentraliseerde staat moest worden, waarin Pruisen, Beieren en andere *Länder* de status van provincie dienden te krijgen. Maar de *Nationalversammlung* verwierp dit voorstel en daardoor bleven de *Länder* op belangrijke punten autonoom.

Ook niet sterk was artikel 48, dat waarschijnlijk was opgenomen met de onlusten tijdens de wintermaanden in het achterhoofd. Volgens dit artikel kon de president, in het geval van een noodtoestand, bevoegdheden krijgen die hem in feite dictatoriale macht gaven. In handen van gewetensvolle figuren, zoals die de *Nationalversammlung* voor ogen stond bij het uitoefenen van het hoogste ambt, hoefde dat geen probleem te zijn, maar over de vraag wat de gevolgen konden zijn als dit instrument werd misbruikt door gewetenloze lieden, was onvoldoende nagedacht.

Hoe het ook zij, met deze grondwet was de republiek een feit. Ze werd, naar de plaats waar ze tot stand kwam, republiek van Weimar genoemd. Friedrich Ebert werd de eerste president en Gustav Bauer, de leider van het kabinet, kreeg de titel van *Reichskanzler*. (8)

4.

Om de verspreiding van het revolutionaire virus in Duitsland zo snel mogelijk een halt toe te roepen, werd door de *Reichswehr* een afdeling opgericht die zich moest gaan bezighouden met inlichtingenwerk binnen van marxisme verdachte groeperingen. Hoofd van de afdeling werd kapitein Karl Mayr, een voormalig stafofficier van het Alpenkorps. Mayr begon direct na zijn aanstelling met het werven van *Vertrauensmänner*, mannen die het Duitse nationalisme in het leger moesten bevorderen en moesten infiltreren in van marxisme verdachte groeperingen. Een van de mannen die hij voor deze taak rekruteerde was Adolf Hitler, een drieëndertigjarige korporaal. Hitler kreeg met een aantal collega's een cursus over geschiedenis en politiek aan de universiteit in München. Daar kreeg hij onder andere les van een zekere Gottfried Feder, die de ellende in Duitsland volledig toeschreef aan roofofkapitalisme, een term waarachter bij Feder een nogal verward gedachtegoed schuilging, dat Hitler bijzonder aansprak. Een andere docent, de conservatieve professor Karl Alexander von Müller, kreeg oog voor Hitler toen hij tijdens een pauze opmerkte dat die zijn collega's nogal opgewonden toesprak en daar veel succes mee boekte; ze hingen aan zijn lippen. Müller vermoedde dat in Hitler een redenaarstalent school en maakte ook anderen daarop attent.

Na de opleiding aan de universiteit werd Hitler naar de *Reichswehrkaserne* Kamp Lechfeld gestuurd, waar hij de opdracht kreeg om de manschappen te indoctrineren met nationalistische en antimarxistische propaganda. Dat deed hij met veel succes. Een deelnemer noteerde achteraf op zijn evaluatie-

formulier; ‘*Herr* Hitler is, als ik het zo mag zeggen, een geboren volksrede-naar.’

Mayr ontging het ook niet dat Hitler met zijn fanatisme en populaire manier van spreken veel indruk maakte. Daarom stuurde hij hem een maand later al op pad met de opdracht de *Deutsche Arbeiterpartei*, een ultranationalistische splintergroepering, te infiltreren. (9)

Op 12 september 1919 woonde Hitler een bijeenkomst van de groepering bij, waar ongeveer veertig belangstellenden op af waren gekomen. De spreker voor die avond kon Hitler slechts matig bekoren. Hij vond de sfeer belachelijk kleinburgerlijk, maar bleef, hoewel hij eigenlijk al meende genoeg gezien te hebben, toch nog even zitten voor de aansluitende discussie. Toen een van de bezoekers eiste dat Beieren zich los diende te maken van het Duitse rijk en een unie met Oostenrijk aan moest gaan, stond Hitler kwaad op. Hoewel zelf van geboorte een Oostenrijker, had Hitler geen goed woord over voor de eis. Hij viel de spreker zo fel aan dat de voorzitter van de partij, Anton Drexler, zijn buurman toefluisterde: “Wat heeft die een grote mond. Die kunnen we goed gebruiken.”

Na afloop van de bijeenkomst schoot Drexler Hitler aan met het verzoek om nog eens terug te komen en gaf hem een zelfgeschreven brochure mee met de titel *Mein Politisches Erwachen*. De volgende ochtend in de kazerne, terwijl muizen zich tegoed deden aan enkele op de vloer gegooide broodkorsten, nam Hitler het geschrift door. Hij raakte onmiddellijk geboeid, omdat bleek dat Drexler ongeveer dezelfde levensweg had afgelegd als hijzelf. Net als Hitler was Drexler er niet in geslaagd om op een behoorlijke manier een boterham te verdienen, waarvan de schrijver socialistische vakbondsterreur de schuld gaf, en was hij gedwongen geweest om met een citer in nachtkroegen moeizaam een schamel inkomen bij elkaar te spelen. Hitler herkende daarin zijn eigen getob, toen hij in de jaren voor de Grote Oorlog gedwongen was om als niet erg begenadigd kunstschilder geld te verdienen.

Wat Hitler ook erg aansprak was de ronduit antisemitische toon in het geschrift. Drexler had niets op met Joden, omdat hij in Antwerpen bijna vergiftigd was door een Jood en omdat hij in groter verband ervan overtuigd was geraakt, dat de Joden ernaar streefden om de wereld op een verderfelijke manier naar hun hand te zetten. Toen hij enkele dagen later ongevraagd een lidmaatschapskaart van Drexler opgestuurd kreeg met het nummer 555, besloot Hitler de uitnodiging voor een eerstvolgende bijeenkomst te accepteren. Tijdens die bijeenkomst bleek dat Hitler pas het vijfenvijftigste lid was,

omdat Drexler op het idee gekomen was de partij groter te laten lijken door de leden vanaf vijfhonderd te gaan tellen.

Hitler had echter geen goed woord over voor de manier waarop de bijeenkomst verliep. Het vond plaats in een armoedig café aan de Herrenstrasse in München, er werden notulen voorgelezen, de kas, waar zeven en een halve mark in bleek te zitten, werd opgemaakt en het bestuur gedechargeerd. Hitler vond het vergaderingetje spelen van de ergste soort. (10)

Toch besloot Hitler de partij niet de rug toe te keren, mogelijk aangetrokken door het onverholten antisemitisme.

‘Na twee dagen van pijnlijk en herhaaldelijk piekeren en overleggen,’ schreef hij later, ‘kwam ik tot de overtuiging de stap te moeten zetten. Het was de ingrijpendste beslissing van mijn leven. Een weg terug kon en mocht er niet meer zijn.’

Hij werd direct lid van het bestuur en belast met ledenwerving en propaganda, een taak waaraan hij zich met een enorm fanatisme overgaf. Vanuit de kazerne verstuurde hij onvermoeibaar uitnodigingen voor bijeenkomsten om die vervolgens persoonlijk te bezorgen. Hij boekte daarmee aanvankelijk maar weinig succes. Toch lukte het hem om ruim honderd mensen te interesseren voor een avond waarop verschillende sprekers het woord voerden. Hitler zelf trad als tweede op en onderwierp zijn gehoor gedurende een half uur aan een steeds opgewondener woordenstroom, die verrassend genoeg enorm veel indruk bleek te maken. Voor het eerst drong het tot Hitler door dat hij over een gave beschikte die hij nog niet eerder bij zichzelf had ontdekt en die hij later kernachtig samenvatte in vier woorden: ‘Ik was een spreker!’ (11)

5. (kaart 3)

De vroege herfst van 1919 was het kritieke moment in de Russische burgeroorlog. Terwijl de strijdkrachten van admiraal Koltsjak, die vanuit Siberië oprukten, onder de druk van het Rode Leger aan het front en boerenopstanden in het achterland uit elkaar begonnen te vallen, leek het Vrijwilligersleger onder generaal Denikin nog steeds aan de winnende hand. In de laatste week van augustus hadden ze bijna alle belangrijke steden in de Oekraïne op de communisten veroverd. Met krachtige cavalerieaanvallen, geleid door de kozakkengeneraals, viel het ene na het andere rode bolwerk in witte handen. Nadat Voronezj aan de bovenloop van de Don was veroverd, rukte het Vrijwilligersleger op naar Orel, nog geen vierhonderd kilometer ten zuiden van

Moskou. Op 14 oktober 1919 viel de stad en daarmee lag de weg naar Toela, het centrum van de communistische wapenindustrie, open.

De belangrijkste bedreiging voor de communisten kwam tegen die tijd echter niet langer uit het zuiden, maar uit het westen. Daar was, op dringend verzoek van de geallieerden, de witte generaal Nikolaj Joedenitsj aangetreden als commandant van alle witte troepen in Noordwest-Rusland. De kaalgeschoren en van een enorme uitstekende snor voorziene generaal, had zijn sporen tijdens de Grote Oorlog verdiend in de Kaukasus en aan het front in Turkije en bleek een buitengewoon getalenteerd organisator. Vanuit Tallinn begon hij aan de formatie van een wit leger dat in september over zeventien-duizend manschappen, vijfenvijftig stukken geschut en zes door de Britse regering geleverde en bemande tanks beschikte. Op het oog geen indrukwekkende strijdmacht, maar Joedenitsj slaagde erin om uit het losse zand van vrijwilligers en avonturiers een efficiënte oorlogsmachine te smeden, die in september 1919 de Estse grens overtrok om de dreiging van het Rode Leger in deze regio een halt toe te roepen. Dat deed hij met zoveel succes, dat ambitieuzere doelen lonkten. In de wazige verte lag Petrograd, de bakermat van de inmiddels naar Moskou uitgeweken communisten. De stad was, ondanks het vertrek van Lenin en consorten, nog steeds een belangrijk industrieel en infrastructureel centrum, waarvan het verlies de communisten waarschijnlijk een onherstelbaar zware slag zou toebrengen.

Joedenitsj begreep echter dat hij voor een dergelijke gedurfde operatie niet alleen zijn strijdmacht zou moeten versterken, maar ook de dreiging op zijn kwetsbare zuidelijke flank, waar rode troepen actief waren, weg diende te nemen. In dit gebied opereerde nog steeds de Duitse generaal Rüdiger von der Goltz, die inmiddels nauw samenwerkte met een zekere kolonel Pavel Bermond-Avalov. De kolonel was binnen de kring van wonderlijke figuren die de witte gelederen bevolkte, bepaald een opvallende verschijning. In zijn witte Circassische jas, zijn met juwelen bezaaide vingers en de flamboyante manier waarop hij zijn paard bereed, was hij al van verre herkenbaar. Bezoekers ontving hij het liefst zwaar geparfumeerd en liggend in bed, waar hij ze onophoudelijk rokend en appels etend te woord stond. Wanneer zijn gehoor hem niet aanstond was hij nauwelijks in staat zijn woede te verbergen. Niet zelden trok hij een pistool en schoot die leeg in het plafond wanneer zijn emoties te hoog opliepen. Zijn gedrag was al even raadselachtig als zijn afkomst, die door het stof dat de revolutie had opgeworpen voor een belangrijk deel aan het zicht was onttrokken. Zelf beweerde de uit Georgië afkomstige

Bermond-Avalov dat hij een prins was, waarvoor overigens geen enkel bewijs bestond, maar desalniettemin was het een status die hij op alle mogelijke manieren cultiveerde. Tegenstanders claimden een veel minder respectabele afkomst: volgens de meest hardnekkige geruchten had hij lange tijd in een Russisch orkest gediend.

Hoe het ook zij, de zelfverklaarde prins slaagde erin om na de Duitse aftocht uit de Baltische staten, samen met von der Goltz een respectabele troepenmacht op de been te brengen. De Britten drongen er daarom bij Joedenitsj op aan om zich in ieder geval te verzekeren van de steun van de prins. Al hun pogingen om de witte strijdkrachten onder één commando te verenigen liepen echter op niets uit. Bermond-Avalov was slechts bereid om Joedenitsj actief te steunen, wanneer na de val van de communisten de monarchie in Rusland in ere zou worden hersteld, een idee waar Joedenitsj van gruwde.

Het onoverbrugbare meningsverschil tussen Joedenitsj en Bermond-Avalov dreef de witte strijdkrachten in de Baltische regio uit elkaar. De eigennuttige prins richtte zich nu samen met de *Baltische Landeswehr* van generaal von der Goltz op meer realistische doelen en wel het vestigen van een Duits georiënteerd regime in de regio. Vanuit Litouwen openden ze de aanval op Letland en rukten ze snel op naar de Dvina, de rivier die het land globaal in tweeën verdeelt.

Joedenitsj besloot zich niet langer om een samenwerking met de prins te bekommeren. Hij begreep dat langer wachten ook zijn eigen troepen vatbaar zou maken voor desertie, een fenomeen dat tijdens de hele burgeroorlog als een donkere wolk boven de strijdende partijen hing. In de eerste week van oktober 1919 opende Joedenitsj het offensief om de grensregio van Estland te zuiveren van rode troepen. De operaties verliepen tegen alle verwachtingen in buitengewoon succesvol. Het ongedisciplineerde Rode Leger was niet opgewassen tegen de gemotiveerde en meedogenloos efficiënt opererende troepen van de witte generaal. Op 12 oktober 1919 trokken ze Pskov binnen en enkele dagen later bereikten ze de spoorlijn naar Petrograd. Nauwelijks gehinderd door enige tegenstand van betekenis trokken de troepen van Joedenitsj daarlangs naar het noorden. Vier dagen later bereikten ze Gatchina, ongeveer dertig mijl ten zuiden van Petrograd.

Een correspondent die met Joedenitsj meetrok, schreef het volgende toen hij met de witte troepen het stadje binnentrok: 'In het bleke zonlicht van een vroege winterochtend, over een verlaten weg, bedekt met gele bladeren en

door een lucht die de melancholieke geur van de herfst ademde en de tragische herinneringen aan wat voorbij was, schokten onze twee vrachtwagens de bijna verlaten stad binnen. Daar was het grote zeshonderd kamers tellende paleis, net zoals het vroeger was, en het standbeeld van tsaar Paul ervoor, de uitgestrekte hand trots rustend op een lange stok. Ook hier een sombere rij mensen tevergeefs wachtend op voedsel; en dan een verbrand huis, nog steeds smeulend, enkele halfverhongerde honden schaamteloos scheurend aan het karkas van een dood paard, en een dode soldaat met het gezicht omhoog liggend op straat'. (12)

Aangevoerd door de Britse tanks, die de rode troepen als wrakhout voor zich uitdreven, ging het verder. Zes dagen later bereikte de voorhoede van de witte troepen de Pulkovo-hoogten en zagen ze de buitenwijken van Petrograd beneden zich en nog verderop, scherp afgetekend tegen de wazige herfstlucht, de contouren van de stad. De manschappen van een cavaleriebrigade onder aanvoering van de Baltische prins Anatol von Lieven, die de tanks op de voet volgden, herkenden de belangrijkste gebouwen in het centrum: de dom van Sint Isaac, de vergulde spits van de Admiraliteit en zelfs de aankomende en vertrekkende treinen van en naar het Nicolaasstation, die de verbinding met Moskou onderhielden, hun pluimen van witte stoom scherp afgetekend tegen de bruine achtergrond van de huurkazernes.

In zijn hoofdkwartier zuidelijk van de stad zag Joedenitsj onmiddellijk wat er moest gebeuren om het Rode Leger de genadeklap toe te dienen: de verbindingslijnen met Moskou met een gedurfde aanval afsnijden, waarna de stad hem vanzelf als een rijpe appel in de schoot zou vallen. IJlkoeriers met de nodige orders werden naar het front gestuurd, terwijl Joedenitsj zich alweer boog over de volgende doelen, die hem dichterbij de buurt van Moskou moesten brengen.

Niets leek een succesvolle uitvoering meer in de weg te staan. Het Zevende Leger van de communisten, dat de buitenwijken moest verdedigen, was zo gedemoraliseerd en aangeslagen dat het onmogelijk was om manschappen vrij te maken voor het verdedigen van de vitale verbindingslijnen met de hoofdstad. Zelfs de verdediging van Petrograd was te ambitieus: nauwelijks tegenstand biedend trokken de rode troepen zich steeds verder terug in de richting van het stadscentrum.

In Moskou kwam de razendsnelle opmars van Joedenitsj hard aan. De communistische leiders hadden hun aandacht volledig gericht op het zuidelijk front, waar Denikin met zijn Vrijwilligersleger het grootste gevaar

vormde voor het voortbestaan van hun heerschappij. Lenin beseftte heel goed dat elke soldaat die aan dit front werd onttrokken om Petrograd te verdedigen, er een teveel was. Hij gelastte daarom de stad te ontruimen.

Trotski lag echter dwars. Hij was ervan overtuigd dat het verlies van Petrograd het rode moreel een dermate zware slag zou toebrengen dat het zich daarvan mogelijk niet meer kon herstellen. Hij slaagde erin om Lenin van een directe ontruiming af te houden en gaf de commandant van de stad opdracht om alle middelen waarover hij beschikte in de strijd te werpen. En dat gebeurde. Iedereen die een wapen kon dragen en enigszins wist hoe ermee om te gaan werd naar het front gestuurd. Matrozen uit Kronstadt werden haastig overgevoerd en naar de meest bedreigde sectoren gestuurd. En in de Neva, waar het oorlogsschip Sebastopol lag weg te roesten, werden de kanonnen aan boord zo goed en zo kwaad als het ging weer inzetbaar gemaakt, waarna ze de witte posities bestookten.

Vanaf de hoogten van Pulkovo konden de witte bevelhebbers elke beweging van hun rode opponenten volgen. De rechterhand van Joedenitsj, generaal Aleksander Rodzjanko, arriveerde en kon, slechts uitgerust met een verrekijker, de wanhopige pogingen van de communisten om de stad te verdedigen persoonlijk gadeslaan. In kranten die vanuit de veroverde kiosken naar zijn provisorisch ingerichte hoofdkwartier werden gebracht, kon Joedenitsj precies lezen welke decreten Trotski had uitgevaardigd en hoe hij van plan was de stad te verdedigen. In de fabrieken, waarop Rodzjanko uitkeek, werd niet alleen fel gevochten, maar werden ook haastig gepantserde wagens in elkaar gezet, om de opmars van de Britse tanks een halt te kunnen toeroepen. Overall werden barricades en blokkades opgericht. Trotski zelf arriveerde een dag later in de stad en reed te paard van de ene sector naar de andere, zich geen moment rust gunnend. Al deze maatregelen zorgden ervoor dat het tij langzaam maar zeker leek te keren. De witte aanval verloor zijn Schwung, de opmars vertraagde en het moreel van de rode troepen steeg toen ze merkten dat ze in de steenwoestijnen van de buitenwijken de witte troepen met succes konden bestrijden.

Nog steeds lag een witte zege voor het grijpen. Slechts één gewaagde poging de aanvoerlijnen naar Moskou door te snijden, kon de stad dermate isoleren, dat een succesvolle verdediging onmogelijk werd. Joedenitsj, ongeduldig geworden, stuurde Rodzjanko naar het front met de opdracht de opmars in de buitenwijken te staken, verder naar het oosten op te rukken en de spoorverbindingen en wegen met Moskou te veroveren. Maar Rodzjanko

negeerde de orders. Hij was ervan overtuigd dat de val van de stad slechts een kwestie van tijd was en dat de rode troepen dreigden te bezwijken. De aanval afbreken ten gunste van een verdere opmars in oostelijke richting leek hem daarom onnodig. Tegen de tijd dat de eigenzinnige generaal door kreeg dat de rode verdediging veel taaier was dan hij verwacht had, was het te laat. Trotski had het gevaar van zijn zwakke verbindinglijnen onderkend en versterkingen naar die sector gestuurd om de vitale verbinding met Moskou open te houden.

Joedenitsj begreep dat hij door toedoen van Rodzjanko in een positie was gemanoevreerd die hem weinig uitzicht meer bood op succes. In een wanhopige poging het tij te keren, wendde hij zich tot Bermond-Avalov voor hulp en toen die onvermurwbaar bleek, tot de Finnen. Mannerheim was snel overtuigd. De Finse ex-opperbevelhebber, die een jaar eerder met succes de onafhankelijkheid had bevochten, was bereid om mee te doen en vanuit Karelië de aanval op Petrograd te openen. Hij zag het communisme als een verderfelijke ideologie die te vuur en te zwaard diende te worden bestreden, omdat het niet alleen een bedreiging voor Finland vormde, maar ook voor de rest van de wereld.

Er was echter één probleem. Mannerheim was niet langer opperbevelhebber van het Finse leger. Hij woonde zelfs niet meer in Finland, omdat hij enkele maanden eerder de presidentsverkiezingen had verloren van Kaarlo Ståhlberg. Teleurgesteld had de generaal zich toen uit de politiek teruggetrokken.

De oproep van Joedenitsj bracht Mannerheim echter in het geweer, ondanks het feit dat zijn mogelijkheden beperkt waren. Hij schreef een brief aan Ståhlberg met het dringende verzoek om vanuit Finland een aanval op Petrograd te openen. Omdat de generaal heel goed begreep dat een brief weinig effect zou sorteren, zocht hij tevens de publiciteit. De woorden van Mannerheim maakten indruk. De soldaten die onder hem gediend hadden en de Finse burgers die hem nog steeds mateloos bewonderden, steunden de oproep. Maar in het parlement was men minder enthousiast: een meerderheid wees een aanval af. Ook de Polen, die inmiddels vredesbesprekingen met de communisten voerden, weigerden de helpende hand toe te steken. En zo ebde het momentum voor Joedenitsj weg. Alleen de Britten steunden hem nog met een smaldeel dat de rode troepen vanaf zee bestookte en verhinderde dat de communisten maritieme operaties in de rug van de witte troepen konden ontplooien.

Vanuit Moskou aangevoerde rode versterkingen, de aanwezigheid van Trotski en het uitblijven van de beslissende slag, verhoogde het moreel in Petrograd. Eerst werden de buitenwijken van de stad gezuiverd van witte troepen en daarna werden ze langzaam maar zeker in westelijke richting teruggedrongen. Eind oktober 1919 was Joedenitsj terug in de Gatchina. Hij verdedigde deze positie met een enorme verbetering, maar de rode overmacht was te groot. Drie weken later werd Narva, de stad van waaruit de aanval was begonnen, door de rode troepen heroverd. Daarmee was de westelijke dreiging voor Lenin geneutraliseerd. Wat overbleef was het Vrijwilligersleger van Denikin dat zich, terwijl de winter inviel, begon voor te bereiden op de beslissende aanval op Moskou. (13)

6.

Karl Helfferich, die tijdens de oorlog vicekanselier van Duitsland was geweest, ontwikkelde zich in het najaar van 1919 tot de leider van de belangrijkste vijanden van de prille republiek van Weimar. De buitengewoon van zichzelf overtuigde politicus was niet alleen persoonlijk gekrenkt door de weigering van de nieuwe regering om van zijn diensten gebruik te maken, maar hij keek ook met een zekere aristocratische hooghartigheid neer op de personen die vanaf het najaar van 1918 de ministeries leidden. Voor Helfferich waren ze allemaal staatsgevaarlijk omdat ze feitelijk via een verkapte putsch, die de val van de keizerlijke regering veroorzaakte, aan de macht waren gekomen. Het gif van de haat dat rijkelijk door Helfferichs aderen vloeide, richtte zich naarmate de tijd verstreek steeds meer op één persoon binnen de achtereenvolgende kabinetten en dat was Matthias Erzberger. Helfferich geloofde dat een voormalig onderwijzer nooit geschikt kon zijn om het ministerie van Financiën te leiden en hij was er vast van overtuigd dat Erzberger met zijn belastinghervormingen en vermeende lippendienst aan de geallieerden bezig was om Duitsland te ruïneren.

In september 1919 opende Helfferich frontaal de aanval op de minister met een serie artikelen die in de *Kreuzzeitung* onder de kop “*Fort mit Erzberger!*” werden gepubliceerd. Daarin werden alle wandaden waaraan de katholieke voorman zich schuldig zou hebben gemaakt nog eens breed uitgemeten. Voor de niet al te kritische lezer leek het of Erzberger persoonlijk verantwoordelijk was voor elk probleem waar de jonge Duitse republiek onder gebukt ging. Ook schaamde Helfferich er zich niet voor om de minister

te beschuldigen van ongeoorloofde zelfverrijking, waarbij hij met name zijn eigen belastingwetten op grove wijze zou hebben overtreden.

Erzberger, die het veel te druk had met de fiscale hervormingen en het op orde brengen van de Duitse staatsbegroting, nam niet de moeite om persoonlijk op de aanvallen van de gewezen vicekanselier te reageren. Dat liet hij over aan twee jonge medewerkers, Otto Driesen en Heinrich Hemmer. Die probeerden Helfferich met zijn eigen wapens te bestrijden en wel door het publiceren van een serie krantenartikelen, waarin de aantijgingen van Helfferich niet alleen werden ontkend, maar de voormalige vicekanselier in steeds fellere bewoordingen ook zelf van allerlei wandaden werd beschuldigd. De emoties liepen uiteindelijk zo hoog op dat Helfferich in een slotartikel nog één keer ongemeen fel uithaalde naar Erzberger door al zijn grieven in een vlammende tekst samen te vatten. Enkele citaten maken duidelijk dat Helfferich tegen die tijd geen enkele moeite meer deed om de discussie op een zakelijke manier te voeren.

‘Het is *Herr* Erzberger,’ schreef hij, ‘wiens naam onder het ellendige wapenstilstandsverdrag staat!’

Het is *Herr* Erzberger die tijdens de wapenstilstand de *Entente* behulpzaam was ons financieel in de boeien te slaan en onze handelsvloot naar de havens van de *Entente* stuurde!

Het is *Herr* Erzberger wiens naam voor eeuwig en onlosmakelijk met Duitslands nood en Duitslands smaad verbonden blijft!

Het is *Herr* Erzberger die de aanzwellende stroom klachten over zijn persoon ten overstaan van de *Nationalversammlung* het hoofd probeert te bieden met beschuldigingen bij de *Entente* en het dreigement van uitlevering van zijn aanklagers, op grond van de *Schmachparagraphen*, die hij zelf heeft goedgekeurd!

En het is *Herr* Erzberger, die niet dubbel en dwars, maar tien of twintigvoudig profiteert van een uitermate bedenkelijke vermenging van politieke en persoonlijke belangen en die op beschuldigingen aan zijn adres niet de confrontatie zoekt, maar als een inktvis zijn eigen water vertroebelt om aan zijn aanklagers te ontsnappen!

Daarom is er voor het Duitse volk maar één redding. Overal in het land moet met een onweerstaanbare kracht de leuze worden gescandeerd: *Fort mit Erzberger!*

Helfferichs in azijn gedoopte pen maakte zo veel los in Duitsland dat Erzberger, tot het uiterste getergd, besloot om zijn kwelgeest voor de rechter te

dagen. Zulke beschuldigingen, die bijna naadloos aansloten op allerlei in omloop zijnde complottheorieën en dolkstootlegendes, kon hij onmogelijk meer negeren, zonder de verdenking op zich te laden dat hij inderdaad iets te verbergen had. Erzberger begreep heel goed dat de aantijgingen van Helfferich voor een belangrijk deel gebaseerd waren op uitermate moeilijk te weerleggen halve waarheden en leugens en dat een proces hem waarschijnlijk maanden van zijn werk zou afhouden, maar tegelijkertijd begreep hij ook dat hij geen keuze had.

Daarmee speelde de minister van Financiën Helfferich onvermoed in de kaart. Want een proces wegens smaad was precies waar de voormalige vicekanselier op uit was. In twee aan *Reichspräsident* Ebert gerichte brieven van respectievelijk 17 augustus en 5 september 1919 beklagde Helfferich zich er namelijk over dat de rijksregering zijn artikelenserie nog steeds niet met een officiële aanklacht had gehonoreerd. Vandaar ook waarschijnlijk zijn ongemeen felle slotakkoord, waarmee hij Erzberger zodanig hoopte te provoceren, dat die alsnog een gang naar de rechter zou maken. In die opzet slaagde hij volledig.

Helfferich hoopte met een rechtszaak niet alleen veel publiciteit te krijgen, maar vooral de hele levenswandel van Erzberger aan de openbaarheid prijs te geven, in de vaste overtuiging dat er dan vanzelf wel een of meer andere feiten zouden komen bovendrijven die de minister in diskrediet konden brengen. Bovendien zou elk feit dat Helfferich naar voren bracht, of het nu waar was of niet, in de Duitse pers breed uitgemeten worden en de voormalige vicekanselier was ervan overtuigd dat hij alleen daarmee al zijn politieke rivaal onherstelbare schade zou kunnen toebrengen. Ook was het volgens Duits recht aan de gedaagde toegestaan om tijdens het proces nieuwe feiten naar voren te brengen, waarmee omstreden uitspraken konden worden onderbouwd. Helfferich kon het proces dus door een zorgvuldige dosering van nieuwe feiten waarschijnlijk maanden rekken.

Onmiskkenbaar in Helfferichs voordeel werkte verder dat Erzberger uitermate drukbezet was, terwijl Helfferich over zeeën van tijd beschikte en al zijn rancuneuze energie in deze rechtszaak kon steken. Het openbaar ministerie achtte de aanklacht van Erzberger gegrond omdat de publieke opinie door Helfferichs artikelenserie in hevige beroering was geraakt. Daarmee stond niets een rechtszaak meer in de weg. De eerste zittingsdag werd bepaald op 19 januari 1920. Iedereen die een klein beetje op de hoogte was van de politieke situatie in Duitsland begreep dat deze rechtszaak meer was dan